

The semantics of hope in the Qur'an based on companionship relationships

(Received: 2023-2-23 Accepted: 2023-7-8)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.26767384.2021.6.6.6.3>

Bagheri Nozari, mostafa¹

Fallah, Ebrahim²

Abstract

The knowledge of semantics in the Holy Qur'an has special applications that can be used to examine the vocabulary of the Holy Qur'an and show the miracles of this divine book. One of the most used concepts in the Holy Quran is the concept of hope, which is expressed in the Quran with words such as Amal, Lal, Asi, Raja, etc. This research aims to study the semantics of the word hope in the Qur'an by using the descriptive-analytical method, relying on companionship relationships. Studies show that the current cognates of hope in the Qur'an include Yehdin, Tahjeed, Aqimwa, Atwa, Ata'iwa; Nominal companions are also mentioned for the concept of hope in the Holy Qur'an. Names such as Rahma, which express God's grace and human hope; No, which carries a positive charge about hope; The meeting of Allah conveys the concept that the meeting of God should be desired by those who hope; Aswah, which expresses patterns of hope, and repentance, through which man hopes for God's infinite mercy, are nominal concepts that accompany hope in the Qur'an. Mohsen, Qant and Saleh are considered to be companions of Omid in the Qur'an.

Keywords: Qur'an, hope, semantics, social relations.

¹ Quran and Hadith Department, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Sari Branch, Mazandaran, Iran. mostafa.bagheri8894@gmail.com

² .Department of Arabic Literature, Islamic Azad University, Sari branch, Mazandaran, Iran. fallahabrahim@gmail.com

معناشناسی امید در قرآن با تکیه بر روابط همنشینی

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۱۲/۳ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۱۷)

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.26767384.2021.6.6.6.3>

باقری نوذری، مصطفی^۱

فلاح، ابراهیم^۲

چکیده

دانش معناشناسی در قرآن کریم کاربردهای ویژه‌ای دارد که می‌توان با استناد به آن، به بررسی مفردات قرآن کریم و نشان دادن اعجاز این کتاب آسمانی پرداخت. از جمله مفاهیم پرکاربرد در قرآن کریم، مفهوم امید است که در قرآن با واژگانی نظیر أمل، لعل، عسی، رجا و... بیان گردیده است. پرسش اصلی پژوهش این است که مفهوم امید در قرآن کریم در کنار چه واژگانی، معنایی کامل‌تر یافته است؟ این پژوهش در صدد است با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به معناشناسی واژه امید در قرآن با تکیه بر روابط همنشینی بپردازد که با توجه به تنوع مفهومی امید در قرآن، شناخت همنشین‌های این واژه ضروری در حوزه مطالعات قرآنی محسوب می‌شود. بررسی‌ها نشان می‌دهد همنشینی‌های فعلی امید در قرآن عبارت‌اند از یهدین، اقیموا، اتوا؛ همنشین‌های اسمی نیز برای مفهوم امید در قرآن کریم بیان شده است که این همنشین‌ها در بردارنده بار مفهومی تأکید کننده امید است. اسامی نظیر رحمه که بیان کننده لطف الهی و امیدوار بودن انسان است؛ خیر که در بردارنده بار مثبت درباره امیدواری است؛ لقاء الله که این مفهوم را می‌رساند که دیدار خداوند، مطلوب امیدواران باید باشد؛ اسوه که الگوهای امیدواری را بیان می‌نماید و توبه که انسان به واسطه آن، امیدوار رحمت بی‌کران الهی است، مفاهیم اسمی همنشین امید در قرآن هستند. محسن، قانت و صالح، از همنشین‌های صفتی امید در قرآن محسوب می‌شوند.

کلیدواژه‌ها: قرآن، امید، معناشناسی، روابط همنشینی.

^۱ کارشناسی ارشد گروه قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری، ساری، ایران (نویسنده مسئول).

mostafa.bagheri8894@gmail.com

^۲ دانشیار گروه ادبیات عرب، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری، ساری، ایران fallahabrahim@gmail.com

۱. مقدمه

معناشناسی "یکی از شیوه‌های نوین در مطالعات قرآنی است که می‌خواهد با مطالعه علمی معنا، به استخراج نهفته متن بپردازد. این دانش هر معنای کلیدی را با مدلول‌های پیرامونی آن فراهم می‌آورد تا تصویری کامل از آن را به نمایش بگذارند تا به شکلی از معناشناسی دست پیدا کند که، مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال از ریشه‌شناسی لغت آغاز می‌کند و همنشین‌ها و جانشین‌های آن را مورد کنکاش قرار می‌دهد تا به طیف معنایی آن از جنبه‌های مختلف دسترسی پیدا کند. همچنین با به کار بردن سیاق، به مدلول‌ها و کاربردهای واژگان شناخت به دست می‌آید و در مراحل بعدی مترادف و متضادهای آن را مورد بررسی قرار می‌دهد تا به معنای واژه در جایگاه خود برسد. با دقت در مطالعات معناشناسی که مرتبط با مباحث قرآنی است نشان می‌دهد که این علم با ارائه روش‌هایی نظام‌مند برای اینگونه تحقیق‌ها، علاوه بر ارائه تعریفی دقیق از مدلول‌های مورد مطالعه و تبیین جایگاه آن مفهوم در میان سایر مفاهیم قرآنی، موفق به کشف لایه‌های جدیدی از یک مفهوم گشته و در تعمیق معانی مستخرج از آیات نقشی به سزا داشته است. تحقیق پیش رو در جستجوی آن است تا با نگاهی معناشناسانه با رویکرد بررسی همنشینهای واژگانی، به مفهوم امید در قرآن، تصویری از این واژه و جایگاه آن در قرآن کریم ارائه نماید و مؤلفه‌های معنایی این واژه، مترادف‌ها، متضادها و مفاهیم همنشین با آن را مورد بررسی قرار دهد.

در دین اسلام، یأس و ناامیدی از بزرگ‌ترین و بدترین گناهان محسوب گردیده و در نقطه مقابل، امیدواری نقطه محرک برای نجات دنیوی و اخروی است. امید موجب ایجاد انگیزه در انسان می‌گردد و هیچگاه نباید بنده‌ای را تحت هیچ شرایطی از رحمت خدا ناامید نمود. به مقوله امید واری در قرآن کریم توجه زیادی شده است و هر چند واژه امید که اصطلاحی فارسی است، در این کتاب به کار نرفته، اما مفاهیم مترادف آن در زبان عربی، کاربرد زیادی در قرآن کریم دارد. مفهوم امید در قرآن کریم در کنار مفاهیمی قرار گرفته است که این واژه را بهتر و بیشتر توضیح

می‌دهد و تبیین می‌نماید. پژوهش حاضر به بررسی همنشین‌های امید در قرآن کریم با رویکرد معناشناسی این واژه می‌پردازد. در این راستا مسأله پژوهش این است که چه مفاهیمی در قالب اسم و فعل و صفت، مفهوم امید را در قرآن بهتر به ذهن متبادر می‌نمایند؟

۱،۱. پیشینه تحقیق

آثاری در زمینه یأس و امید از دیدگاه قرآن و روایات به رشته تحریر در آمده است که برخی از این آثار عبارت‌اند از:

کتاب‌های:

- کتاب امید در زندگی از منظر قرآن کریم نوشته علی اکبر مؤمنی، انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۷.

در این کتاب به مقوله امید و رجاء از دیدگاه آیات قرآن کریم پرداخته شده است.

- کتاب آثار تربیتی امید از دیدگاه قرآن و روایات نوشته کنیز رضا محبی، انتشارات نظری.

مقالات

- بررسی مفهوم امید در قرآن و روایات و نقش آن در تربیت انسان؛ نوشته خاری آرانی، مجید؛ رهنما، اکبر؛ علی اکبرزاده آرانی، زهرا؛ پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی « بهار و تابستان ۱۳۹۴ - شماره ۱۱.

- تحلیل اخلاقی امید با تأکید بر آیات قرآن کریم نوشته محققین، زهرا؛ پرچم، اعظم؛ پژوهش نامه اخلاق « پاییز ۱۳۹۰ - شماره ۱۳.

-

- پایان نامه‌های
- خوف و رجا و اثرات تربیتی آن در قرآن و سنت، نوشته حسن میربهبانی، استاد راهنما: ولی نقی پور، دانشکده اصول دین، ۱۳۸۳.
- تحلیل مفهوم "امید" از منظر قرآن و علم روان‌شناسی نوشته زهرا محققیان، استاد راهنما: اعظم پرچم، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۸.
- مفهوم امید از منظر قرآن کریم نوشته فاطمه زارع بیدکی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه الزهراء، ۱۳۹۵.
- هر چند در این پایان نامه به مفهوم شناسی امید در قرآن پرداخته شده، اما رویکرد همنشینی در آن لحاظ نشده است.
- بررسی نقش امید در تعلیم و تربیت اسلامی انسان از منظر قرآن و روایات و مقایسه آن با روان‌شناسی مثبت‌گرا نوشته مجید خاری آرانی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۱.
- اما باید گفت رویکرد معناشناسی در مورد امید با تکیه بر روابط همنشینی و شناسایی هم‌نشین‌های این واژه در قرآن کریم تاکنون پژوهش مستقلی مشاهده نشده است.

۲. امید در لغت

امید در لغت در معنای آرزو و چشمداشت است. (معین، ۱۳۵۰: ۳۶۵/۱) در فرهنگ فارسی عمید با ذکر ریشه پهلوی امید در توضیح آن آورده است که این واژه به معنای آرزوی روی دادن امری همراه با انتظار تحقق آن و نیز به معنای چشمداشت است. امید بستن: در معنای خواهان

چیزی یا کسی شدن است. امید داشتن نیز به معنای امیدوار بودن و انتظار داشتن آمده است. (عمید، ۱۳۶۲: ۴۵۰/۱)

۳. معنای اصطلاحی امید

امید در اصطلاح علمای اخلاق به راحتی و لذتی اطلاق می‌شود که از انتظار تحقق امری محبوب، در قلب حاصل می‌شود. (فیض کاشانی، بی تا: ۲۴۹/۷)

لازم به بیان است که لفظ امید در قرآن کریم نیامده، امام مفهوم امید با الفاظ ذیل در قرآن کریم قابل پیگیری است.

۴. واژه‌های قریب المعنی با امید

واژگان رجا، امل، طمع، عسی، لعل، تمنی، قریب المعنی با امید هستند که در این میان واژه «رجا» صراحت بیشتری به امید در قرآن دارد.

الف) رجا

رجا در لغت در معنای گمان وقوع خیری ممکن الحصول در آینده آمده است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۲۴۶؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۷۰/۳) معنای ترس، توقع، انتظار و شوق نیز برای آن ذکر گردیده است (طریحی، ۱۳۷۵ش: ۱۵۵/۲؛ تهانوی، ۱۹۹۶م: ۸۸۴/۱).

شاید بتوان گفت این معانی به لوازم معنای رجا یا بخشی از آن اشاره دارد؛ زیرا از آن رو که متعلق امید امری ممکن الحصول است و نه قطعی و ترس از تحقق نیافتن آن وجود دارد رجا را به خوف معنا نموده‌اند و از آن رو که متعلق رجا امری خیر و مسرت بخش است و طبعاً موجب اشتیاق شخص امیدوار به آن امر شده و حالت انتظار و توقع به او دست می‌دهد، رجا را به توقع و شوق و انتظار معنا نموده‌اند. به بیانی دیگر می‌توان گفت رجا در معنای انتظار همراه با اطمینان

قلب به وقوع آنچه محبوب و خواستنی است، می‌باشد. اگر آن محبوب سبب و لوازمش، فراهم شدنی باشد، رجا و امید صادق است و اگر اسباب و لوازم آن فراهم نشدنی باشد، رجا . امید دروغ و واهی است، رجا و امید در مورد اموری به کار می‌رود که هنوز واقع نشده است؛ زیرا معقول نیست کسی در هنگام طلوع آفتاب بگوید که به طلوع آفتاب امید دارم. معنای عمده لغت رجا در لغت‌نامه‌های مختلف دارای هسته چشمداشت و انتظار است. (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱/۳۵۳)

جمع‌بندی این واژه نشان می‌دهد که رجا در معنای امیدواری و فضل است که اگر در مورد خداوند استفاده شود، در معنای امیدواری به فضل و بخشش خداوند است. محتمل الوقوع و امکان تحقق داشتن معنایی است که از این واژه به ذهن متبادر می‌گردد.

ب) امل

امل در لغت در معنای امید، آنچه مورد توقع باشد (مهیار، ۱۳۷۵: ۷۴۴) ترقّب و رجا بعید (فراهیدی، ۱۴۰۹ق: ۳۴۷/۸) و برای آنچه که حصولش بعید و دور می‌باشد، استعمال شده است که در فارسی به آن آرزو می‌گویند. (قرشی، ۱۳۸۷: ۱/۱۱۳)

ج) طمع

طمع در لغت به معنای خواستن نفس برای به دست آوردن چیزی که به آن تمایل دارد و ضد یأس است. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۳۹/۸) این واژه اکثراً در مورد چیزی استعمال می‌شود که حصول آن نزدیک باشد. (همان) مصطفوی معتقد است طمع بر دو گونه است:

الف) طمع مستحسن: این طمع زمانی حاصل می‌شود که تمایل به یک امر مستحسن صحیح باشد و فرد طامع وسایل و مقدمات آنچه را طمع می‌کند، فراهم کرده باشد.

ب) طمع مذموم و قبیح: این طمع عبارت است از تمایل نفس به چیزی که خارج از توان و دست آن است و این از صفات مهلکه و آثار حبّ دنیا است. به عبارتی دیگر طمع مذموم، تمایل

به رسیدن و به دست آوردن چیزی است که در دست دیگران است و فردی که طمع آن را می‌کند؛ در حالی که استحقاق به دست آوردن آن را ندارد. این نوع طمع انسان را ذلیل می‌کند. قرآن کریم می‌فرماید: «أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يَدْخُلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ» (آیا هر یک از آنها (با این اعمال زشتش) طمع دارد که او را در بهشت پر نعمت الهی وارد کنند؟! (معارج/۳۸) این تمایلی است به دور از آنچه اسباب و شرایطش را فراهم کرده است و در آیه ۱۵ سوره مدثر: «ثمَّ يَطمَعُ أَنْ أَزِيدَ» این طمعی است که استحقاق آن را ندارد و بلا جهت است. در بقیه آیاتی از قرآن کریم که واژه طمع، همراه مغفرت و داخل شدن این واژه همراه با صالحین از جانب خدای رحیم آمده است، طمع مستحسن است. زیرا فرد طامع شرایط و مقدمات آن را فراهم کرده و آن چیزی است که عبودیت آن را اقتضا می‌کند. «خَوْفًا وَ طَمَعًا» که بعضاً در کنار هم به کار می‌رود. (سجده/۱۶؛ اعراف/۵۶؛ رعد/۱۲؛ روم/۲۴) در اینگونه موارد، خوف به لحاظ توجه به قصور نفس و اینکه فرد در جانب مولایش گناهکار است و طمع به لحاظ توقع به رحمت، رأفت خدا و بخشش عام و به توقع افاضه از جانب خدای متعال آمده است. (مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۱۱۹/۷)

لذا با توجه به مطالب بیان شده باید گفت طمع به دو نوع ممدوح و مذموم قابل تقسیم است و طمع در مورد امیدواری، از نوع ممدوح است.

(د) عسی

عسی در لغت در معنای شاید و باشد است. این واژه فعل جامدی است از اخوات (کاد) که برای ترجی استفاده می‌شود. (مهیار، ۱۳۷۵: ۶۰۹) راغب معتقد است این واژه در معنای طمع و ترجی است و می‌گوید: بسیاری از مفسران لعل و عسی را در قرآن به صورت لازم تفسیر کرده‌اند. چون گفته‌اند که طمع و رجا برای خدا صحیح نیست. وقتی خدا آن را ذکر می‌کند، برای این است که به سوی آن راجی باشد و رغبت داشته باشد. نه اینکه خداوند به آن رغبت داشته باشد. مثل آیه شریفه ۱۲۹ سوره اعراف: «قَالُوا أَوْزِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ

يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَ يَسْتَخْلِفُكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ» که عسی در معنای راجین است. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۵۶۷)

ه) لعلّ

اصل آن «علّ» است و لام در ابتدای آن زائد است و به معنای رجا، طمع، شک و اشفاق است. این واژه در قرآن به معنای کی آمده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۶۰۷/۱۱) راغب معتقد است که لعلّ هر جا که درباره خداوند است، به معنای تعلیل و هر جایی که درباره بشر باشد، به معنای رجا و شاید است. او معتقد است: این واژه دلالت دارد بر ایجاد ترجی، در جمله‌ای که بعد از آن «لعلّ» می‌آید و مراد از آن مطلق ترجی است؛ یعنی توقع بر چیزی، خواه اینکه محبوب و یا مکروه باشد. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۴۲)

مصطفوی، دیدگاهی مشابه راغب داشته و معتقد است که لعلّ، گاهی در معنای کی و ظنّ+، عسی است و گاه لعلّ به معنای ترجی است. (مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۱۹۹/۱)

و) تمنّی

تمنّی به معنای تقدیر، اندازه گیری کردن، خواستن و آرزو کردن، حصول امر به همراه تقدیر آن است. (قرشی بنابی، ۱۳۸۷: ۲۹۵/۱۱؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۷۷۹)

۵. یأس؛ مفهوم متضاد امید

یأس در معنای ناامیدی است که در برابر رجا قرار دارد. ابن فارس در مقایس اللغه دو معنا را برای این ماده در نظر می‌گیرد که یکی از این دو معنا را «قطع الرجاء» معرفی می‌نماید. ابن منظور و مصطفوی نیز یأس را در مقابل رجاء و به معنای قطع امید می‌دانند. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۵۹/۶؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۲۲۳/۱۴) قرشی نیز در قاموس قرآن، یأس را به ناامیدی معنا می‌کند.

(قرشی، ۱۳۸۷: ۲۵۸/۶) یکی دیگر از تعبیر ذکر شده در معنای این واژه در کتاب‌های لغت «انتفاء الطمع» است؛ چنانکه مصطفوی در التحقیق (مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۲۲۴/۱۴) و راغب در مفردات (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۹۲/۱) یأس را به «انتفاء الطمع» تعبیر می‌نمایند. مصطفوی در جای دیگر یأس را قطع توقع و انتظار از حصول امری می‌داند؛ چنانکه در آیات ۴ سوره طلاق، ۲۳ عنکبوت، ۸۷ یوسف، یأس را قطع انتظار و توقع از حصول امری معنا می‌نماید. مصطفوی در آیات ۹ سوره هود، ۸۳ اسراء، یأس را حالت انسانی می‌داند که در اثر غفلت در زندگی مادی و قطع از محیط روحانی و معنوی، توقع و انتظاری برای رسیدن به مقصد خود و رای مسببات مادی و تمایلات دنیوی نمی‌بیند. (مصطفوی، ۱۴۳۰ق: ۲۲۴/۱۴-۲۲۵) از جمله تعبیر دیگر در توضیح واژه یأس در منابع لغوی، واژه «قنط» است. چنانچه ابن منظور در لسان العرب معنای قنوط را برای این واژه ذکر کرده (ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۵۹/۶) و طریحی در مجمع البحرین (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۲۵/۴) و قرشی در قاموس (قرشی، ۱۳۸۷: ۲۵۸/۷) نیز تفاوتی بین دو لفظ یأس و قنط لحاظ نکرده و هر دو را به یک معنا دانسته‌اند؛ اما مصطفوی (۱۴۱۳۰ق: ۲۲۴/۱۴) یأس شدید را به قنط تعبیر می‌نماید و دلالت خود را ذکر القنوط بعد از واژه یأس در آیه «... و إِنَّ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُئِسُّ قَنَوطًا» (فصلت/۴۹) می‌داند. در مورد معنای واژه استیئاس در آیات ۸۰ و ۱۱۰ سوره یوسف، قاموس همان معنای یأس و ناامیدی را ذکر کرده و بیان می‌دارد که استیئاس مثل یأس است. (قرشی، ۱۳۸۷: ۲۵۸/۷) طریحی «لِئُوسٌ» در آیه: «وَلَكِنَّ أَدَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيُؤْسٌ كَفُورٌ» (هود/۹) را برون فعل به یأس شدید معنا می‌کند. (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۲۵/۴)

۶. روابط همنشینی

ارتباط همنشینی و جاننشینی که در علم معناشناسی مطرح می‌باشد، از علایم زبانی است که به ترکیب و چیدمان واژه‌ها در کلام در ارتباط است. محور همنشینی یا مجاورت، همان محور افقی کلام بوده که اجزای آن در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. عبارت در قالب خطی یا افقی بررسی

می‌گردد و به دامنه معانی افزون می‌کند؛ اما در محور جانشینی یا مشابهت، عبارت در قالب عمودی در نظر گرفته می‌شود؛ به نحوی که اگر واژه‌ای در عبارت قرار بگیرد، واژه‌های مرتبط با آن نمی‌توانند در کنار آن واقع گردند و موجب چند معنایی می‌گردد. (احمدی، ۱۳۸۸: ۳۳)

لذا مفهوم همنشینی چیزی به جز ارتباط عنصری زبانی با سایر عنصرهای تشکیل دهنده زبان نیست؛ در صورتی که اصطلاح جانشینی ارتباط یک عنصر با سایر عنصرهایی است که می‌توانند جایگزین آن گردند. توجه به واحدهای همنشین موضوع مد نظر، معنای آن را برای مخاطب بهتر تبیین می‌نماید؛ زیرا در تقابل با آنچه بعد یا قبلش می‌آید یا با هر دو، قرار می‌گیرد؛ مخصوصاً در مواردی که کلمه بیشتر از یک معنا داشته باشد، یا معنای آن مبهم و نامشخص باشد. (پالمر، ۱۳۹۱: ۱۵۹)

۷. همنشین‌های امید در قرآن کریم

با بررسی مفاهیم نزدیک به امید در قرآن کریم، سه نوع ارتباط همنشینی از نوع ارتباط‌های اسمی، فعلی و صفتی شناسایی شده است.

۱،۷. همنشین‌های فعلی امید در قرآن

برخی کلمات در قالب فعل، همنشین مفاهیم دال بر امید در قرآن شده‌اند و این ارتباط همنشینی با مفاهیم دال بر امید در آیات قرآن، موجب رساندن بهتر مفهوم امید شده است. یکی از این فعل‌ها «یهدین» و در مفهوم هدایت است. در آیه ۲۴ سوره کهف در این زمینه می‌فرماید:

«إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَ أَدْكُرُ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَ قُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشْدًا» (مگر اینکه خدا بخواهد! و هر گاه فراموش کردی، (جبران کن) و پروردگارت را به خاطر بیاور؛

و بگو: «امیدوارم که پروردگارم مرا به راهی روشنتر از این هدایت کند!»)

از دیگر فعل‌هایی که در کنار مفهوم امید در قرآن بیان شده‌اند، سه فعل امری «أَقِيمُوا»، «آتُوا» و «أَطِيعُوا» است. اقامه نماز که در عمده آیات، زکات نیز در کنار آن آمده است؛ از نگاه قرآنی، امید به رحمت الهی را فراهم می‌نماید. قرآن کریم می‌فرماید:

«وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» (نور/۵۶) (و نماز را برپا دارید، و زکات را بدهید، و رسول (خدا) را اطاعت کنید تا مشمول رحمت (او) شوید).

گزاره «لعلّ» در آیه شریفه در بر دارنده بار مفهومی امید است. (شاذلی، ۱۴۲۵ق: ۴/۲۵۳۰) لذا با ذکر کلمه «لعلّ» این معنا قابل تبیین است که عوامل منجر به امیدواری، نماز و پرداخت زکات است. حال گستره این امیدواری مربوط به نماز و زکات است. بدین مفهوم که با اقامه نماز و پرداخت زکات، امیدوار باشید که مشمول رحمت خداوند قرار بگیرید. از دیدگاه علامه طباطبایی: «جمله "لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ" تعلیل برای امر است به مصلحتی که در مأمور به هست، و معنای آن به طوری که از سیاق بر می‌آید این است که خدا و رسول را اطاعت کنید، که در این دو اطاعت امید آن هست که رحمت الهی شامل شما شود، و خدا وعده خود را درباره شما انجام کند، و یا انجام آن را زودتر کند، چون بر طرف شدن نفاق از بین مسلمانان، و عمومیت یافتن صلاح و اتفاق کلمه حق، کلید انعقاد مجتمعی است صالح، که هر قسم خیرات به سویش سرازیر می‌شود.» (طباطبایی، ۱۳۷۴ش: ۱۵/۲۱۸)

در آیاتی از قرآن کریم، با استفاده از فعل امر «اتَّقُوا» فرمان به تقوا عنوان گردیده است. تقوا یکی از زمینه‌های رسیدن به امیدواری است. انسان متقی همواره می‌داند که خداوند شاهد و ناظر بر اعمال وی است و رفتار خویش را بر محوریت رضایت الهی تنظیم می‌کند. قرآن کریم در آیات بسیاری، تقوا را موجب امید به رحمت الهی بیان کرده است. از این جمله می‌توان به آیه زیر اشاره نمود که می‌فرماید:

«و هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» (انعام/۵۵) (و این کتابی است پر برکت، که ما (بر تو) نازل کردیم؛ از آن پیروی کنید، و پرهیزگاری پیشه نمایید، باشد که مورد رحمت (خدا) قرار گیرید!)

آیه مذکور بیان می‌دارد که از این کتاب پر شکوه پیروی کنید و به درستی و آسمانی بودن آن ایمان آورید و دستوراتش را به کار بندید و از نافرمانی آن پروا نمایید؛ در اینکه چرا باید تقوا پیشه شود، سه گونه سخن گفته شده است:

(الف) به امید رسیدن به مهر و رحمت خدا در سرای آخرت، پروای او را پیشه سازید، چرا که انسان نمی‌داند سرنوشت او چگونه است و در سرای آخرت چه بر سرش خواهد آمد و چه روی خواهد داد.

(ب) شما بکوشید که هدف از پروا و پرهیزکاریتان رسیدن به رحمت و مهر خدا در دنیا و پاداش او در سرای آخرت باشد و این همان حرکت و تلاش در پرتو ایمان و امید به رستگاری است.

(ج) انسان می‌بایست در حال بیم و امید بیاندیشد و عمل کند و هرگز به کام غرور و یافت یأس و نومیدی گرفتار نشود. (طوسی، بی‌تا: ۵۹۵/۴)

از دیگر هم‌نشین‌های فعلی امید در قرآن، فعل امری «تَهَجَّدُ» است. تهجد یا شب زنده داری موجب امیدواری مؤمنان به رستگاری است. به گونه‌ای که از چنان مقامی برخوردار می‌شوند که خداوند پیامبر را به آن امر می‌نماید. از این روست که چنین انسانی، امید شافع بودن را می‌یابد. قرآن کریم می‌فرماید:

«وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَّحْمُوداً» (اسراء/۷۹) (و پاسی از شب را (از خواب برخیز، و) قرآن (و نماز) بخوان! این یک وظیفه اضافی برای توست؛ امید است پروردگارت تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد!)

مقام محمود یا موقعیت ستوده همان مقام شفاعت آن حضرت است؛ در این مقام والاست که آن بزرگوار مردم را شفاعت می‌کند و پرچم حمد به دستان توانمندش برافراشته شده و پیامبران و فرشتگان در سایه آن گرد می‌آیند؛ با این بیان آن حضرت نخستین شفاعت کننده و نخستین کسی است که شفاعت او به بارگاه خدا پذیرفته می‌شود. (مبیدی، ۱۳۷۱ش: ۶۰۶/۵)

۲،۷. همنشین‌های اسمی در قرآن

برخی همنشین‌ها در قرآن، در قالب اسم در کنار این مفهوم قرآنی بیان شده‌اند.

یکی از مفاهیم همنشین اسمی امید در قرآن که در کنار واژه «أمل» یعنی امید قرار گرفته، کلمه اسمی «خیر» است. امیدوار بودن به مال و فرزند در قیاس با امید به ثواب خدا و در مقابل او، امری پوچ و بی‌عاقبت است:

«الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ أَمَلًا» (کهف/۴۶) (مال و فرزند، زینت زندگی دنیاست؛ و باقیات صالحات [ارزشهای پایدار و شایسته] ثوابش نزد پروردگارت بهتر و امیدبخش‌تر است!)

در این آیه شریفه، مال و فرزندان، زینت ظاهری برای زندگی دنیوی عنوان گردیده است و در ادامه این موضوع مورد تأکید قرار گرفته که آنچه استحقاق بیشتر برای عمل کردن دارد، انجام باقیات صالحات است؛ چرا که به واسطه باقیات صالحات و کارهای شایسته است که انسان امیدوار به نجات اخروی می‌گردد و در حقیقت آنچه برای انسان پایدار می‌ماند، انجام امور

شایسته در دنیا است. آنچه آیه شریفه را مرتبط با مبحث امیدواری می‌سازد، انتهای آیه و واژه «أمل» است. زیرا از دیدگاه لغوی، «أمل» در معنای آرزو و امید است. (قرشی، ۱۴۱۲ق: ۱۱۳/۱)

از دیگر همنشین‌های اسمی امید در قرآن، ترکیب اسمی «لقاء الله» است. این مفهوم در کنار مفهوم امید به صورت «رجاء» آمده است: «مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» (عنکبوت/۵) (کسی که امید به لقاء الله (و رستاخیز) دارد (باید در اطاعت فرمان او بکوشد!) زیرا سرآمدی را که خدا تعیین کرده فرامی‌رسد؛ و او شنوا و داناست!)

«در اینکه منظور از "لقاء الله" (ملاقات پروردگار) چیست؟ بعضی آن را به معنی ملاقات فرشتگان پروردگار، و بعضی به معنی ملاقات حساب و جزاء، و بعضی به ملاقات حکم و فرمان حق تفسیر کرده‌اند، و بعضی آن را کنایه از قیامت و رستاخیز دانسته‌اند، در حالی که دلیلی ندارد که آیه را به این معانی مجازی تفسیر کنیم. باید گفت: لقای پروردگار در قیامت، نه یک ملاقات حسی است که یک لقای روحانی و یک نوع شهود باطنی است، چرا که در آنجا پرده‌های ضخیم عالم ماده از مقابل چشم جان انسان کنار می‌رود، و حالت شهود به انسان دست می‌دهد.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش: ۲۱۱/۱۶)

یکی از هم‌نشین‌های اسمی امید در قرآن واژه «توبه» است. قرآن کریم در آیات متعددی به پذیرش توبه و امید به جاری شدن رحمت الهی پس از انجام توبه اشاره نموده است. البته می‌بایست توجه داشت که توبه، تنها برای آن دسته از بندگان رواست که حقیقت الهی را پذیرفته و آگاهانه سعی در تکذیب آن نداشته‌اند؛ به بیانی دیگر اعتقاد به توحید با لوازم آن موجب خواهد شد درهای رحمت و غفران الهی برای همیشه بسته نباشد و امید پذیرش توبه بندگان خاطی وجود داشته باشد. (نخجوانی، ۱۱۹م: ۴۲۸/۲)

قرآن کریم در آیه ذیل از توبه نصوح یاد می‌کند:

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ » (تحریم ۸) (ای کسانی که ایمان آورده‌اید بسوی خدا توبه کنید، توبه‌ای خالص؛ امید است (با این کار) پروردگارتان گناهانتان را ببخشد و شما را در باغهایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است وارد کند، در آن روزی که خداوند پیامبر و کسانی را که با او ایمان آوردند خوار نمی‌کند؛ این در حالی است که نورشان پیشاپیش آنان و از سوی راستشان در حرکت است، و می‌گویند: «پروردگارا! نور ما را کامل کن و ما را ببخش که تو بر هر چیز توانایی!»)

خوف و امید از خدا و روز قیامت، مؤمنان را بر آن می‌دارد تا در راستای آمادگی برای چنین روزی به دنبال الگویی نمونه باشد تا با تأسی از او در روز حساب بیم عذاب نداشته باشد. خداوند این خوف را موجب اسوه‌پذیری از رسول خویش می‌داند. در آیه ۲۱ سوره احزاب آمده است:

« لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا » (مسئلاً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند.)

«لِمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ بَدَلِ از قول او (لکم) است و آن تخصیص - بعد از عموم است برای مؤمنین یعنی بدرستی که اقتداء و تأسی بر رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فقط منحصر است لِمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ برای کسی که امید بخدا دارد. ابن عباس گوید: یعنی امید دارد نعمت و ثوابی را که نزد خداست. مقاتل گوید: یعنی می‌ترسد از خدا و روز قیامت را که در آن کیفر و پاداش اعمال است و آن قول خداست (وَالْيَوْمَ الْآخِرَ). وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا یعنی خدا را بسیار یاد کنند و این جهتش این است که آنکه ذاکر و بیاد خداست اوامر و خواسته‌های او را پیروی و متابعت می‌کند

به خلاف آنکه غافل از یاد اوست.» (طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۷۱/۲۰)

نیز در آیه دیگری اینگونه آمده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ
 الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ» (ممتحنه ۶۷) (آری) برای شما در زندگی آنها
 اسوه حسنه (و سرمشق نیکویی) بود، برای کسانی که امید به خدا و روز قیامت دارند؛ و هر کس
 سرپیچی کند به خویشان ضرر زده است، زیرا خداوند بی نیاز و شایسته ستایش است!

در این آیه هم با بیان صفات غنی و حمید از خدا و به شرط امید به خدا و روز قیامت پیامبر را
 الگویی نیکو برای مسلمانان می داند. ایشان برای کسانی که امید به خدا و مهر او و روز قیامت و
 پاداش و کیفر او دارند، سرمشق و اسوه نیکویی هستند.

از دیگر همنشین های اسمی امید در قرآن، مفهوم اسوه بودن پیامبر است. خوف و امید از خدا و
 روز قیامت، مؤمنان را بر آن می دارد تا در راستای آمادگی برای چنین روزی به دنبال الگویی
 نمونه باشد تا با تأسی از او در روز حساب بیم عذاب نداشته باشد. خداوند این خوف را موجب
 اسوه پذیری از رسول خویش می داند. در آیه ۲۱ سوره احزاب آمده است:

«لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا»
 (مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا
 و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می کنند).

«لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ بَدَلِ از قول او (لکم) است و آن تخصیص - بعد از عموم است برای مؤمنین
 یعنی بدرستی که اقتداء و تأسی برسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فقط منحصر است لِّمَن كَانَ
 يَرْجُوا اللَّهَ برای کسی که امید بخدا دارد. ابن عباس گوید: یعنی امید دارد نعمت و ثوابی را که
 نزد خداست. مقاتل گوید: یعنی می ترسد از خدا و روز قیامت را که در آن کیفر و پاداش اعمال
 است و آن قول خداست (وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ). وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا یعنی خدا را بسیار یاد کنند و این
 جهتش این است که آنکه ذاکر و بیاد خداست اوامر و خواسته های او را پیروی و متابعت می کند
 به خلاف آنکه غافل از یاد اوست» (طبرسی، ۱۳۷۲ش: ۷۱/۲۰).

۳,۷. همنشین‌های صفتی امید در قرآن

برخی همنشین‌های واژگان دال بر امید در قرآن، در قالب صفت بیان گردیده است. یکی از این صفت‌ها، کلمه صالح در قرآن کریم است که در کنار مفاهیم دال بر امید بیان گردیده است. ایمان خداوند همراه با توبه و عمل صالح، در زمره عوامل امید به رستگاری است. قرآن کریم در آیه ۶۷ سوره قصص می‌فرماید:

«فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ»

(اما کسی که توبه کند، و ایمان آورد و عمل صالحی انجام دهد، امید است از رستگاران باشد!) تعبیر به «عسی» یا امید است- با اینکه کسی که دارای ایمان و عمل صالح باشد، حتماً اهل فلاح و رستگاری است- ممکن است بدین منظور باشد که این رستگاری مشروط به بقاء و دوام این حالت است و از آنجا که دوام و بقا در مورد همه توبه‌کنندگان مسلم نیست، تعبیر به عسی شده است. (کرمی حویزی، ۲۰۰۲: ۱۴۰۶: ۲۰/۶)

یکی از صفت‌های همنشین امید در قرآن، صفت «محسن» است. امید و خوف از خدا موجب می‌گردد که انسان نیکوکار به علت جلب رحمت خدا به فساد در روی زمین دست نزده و زمانی که هدایت گردید، به دلیل این خوف دیگر به سوی انحراف باز نمی‌گردد:

«وَلَا تَفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ» (اعراف/۵۶) (و در زمین پس از اصلاح آن فساد نکنید، و او را با بیم و امید بخوانید! (بیم از مسئولیتها، و امید به رحمتش. و نیکی کنید) زیرا رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است!)

«انتشار روح ناامیدی خیانت است؛ زیرا با ناامیدی زندگی وجود ندارد و انتشار روح امید بدون تدبیر و احتیاط نیز خیانت به‌شمار می‌رود؛ زیرا این کار نوعی فریب و وسوسه و تخدیر است و راه رستگاری در میان این دو قرار دارد. خدا می‌فرماید: «به رحمت او امیدوارند و از عذاب او

می‌ترسند». و نیز می‌گوید: «به بندگانم خبر بده که من آمرزنده و مهربانم و عذاب من عذابی دردناک است». شخص باایمان و خردمند عمل می‌کند و در همین حال از خدا بیم دارد که مبادا به سبب نارسایی که در عملش وجود دارد، آن را نپذیرد و نیز در همین وقت به موفقیت و قبولی امیدوار است و بیم و امید، انسان را وامی‌دارد تا کارش را با کمال احتیاط و استحکام انجام دهد.» (مغنیه، ۱۳۷۸: ۵۲۸/۳)

لذا آیه شریفه اینگونه می‌فرماید که خدا را به گونه‌ای با ترس و امید بخوانید نه آنچنان از اعمال خویش راضی باشید که گمان برید که هیچ نقطه تاریکی در حیات شما وجود ندارد که این خود عامل عقب‌گرد و سقوط محسوب می‌شود و نه چنان ناامید باشید که خود شایسته عفو و بخشش الهی و اجابت خدا ندانید که این یأس و ناامیدی نیز خاموش‌کننده تمامی تلاش‌ها است؛ بلکه به وسیله دو بال بیم و امید به سوی خدا پرواز کنید. امید به رحمت خدا و بیم از لغزش‌ها داشته باشید. در انتهای آیه در راستای تأکید بیشتر روی اسباب امیدواری به رحمت خدا می‌گوید که رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است.

قانت بودن و همواره در حال عبادت و خضوع و خشوع بودن، از صفات مؤمنان است که در قرآن کریم، از عوامل امیدواری عنوان گردیده است. خداوند متعال در آیه نهم سوره زمر در مورد صفات «اولوا الالباب» یا صاحبان خرد و متفکران، ایشان را از امیدواران می‌داند:

«أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ»

(آیا چنین کسی با ارزش است) یا کسی که در ساعات شب به عبادت مشغول است و در حال سجده و قیام، از عذاب آخرت می‌ترسد و به رحمت پروردگارش امیدوار است؟! بگو: «آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟! تنها خردمندان متذکر می‌شوند!»)

لذا طبق این آیه کریمه، یکی از مشخصه‌های مؤمنان واقعی، عبادت به درگاه الهی معرفی شده است؛ دیگر صفت ایشان امیدواری به رحمت الهی است. افرادی که با تفکر به درجه ایمان می‌رسند، ایمانی واقعی دارند و همواره بر ایمان ایشان افزوده می‌شود. زیرا تفکر در آفرینش الهی، روز به روز انسان را با قدرت خداوند متعال نزدیک تر می‌سازد.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی «معناشناسی امید در قرآن با تکیه بر روابط همنشینی» در قرآن نتایج ورهیاقت های ذیل حاصل شد:

۱. در راستای فهم بهتر قرآن باید به خود قرآن مراجعه کرد تا مفهوم حقیقی واژه‌ها به دست بیاید. قرآن کریم کتابی برای همه نسل‌ها و قابل درک برای هر ذهن است که فهم آن منوط به توان هر فردی است.

۲. واژگان مترادف امید در قرآن، عبارت‌اند از کلماتی نظیر لعل، عسی، أمل، طمع و... هر یک از واژگان مذکور به نوعی به مفهوم امید در قرآن دلالت دارند و مفهوم این واژه را به خوبی به ذهن متبادر می‌نمایند.

۳. برخی مفاهیم به صورت فعلی هم‌نشین امید در قرآن شده‌اند که عبارت‌اند از: یهدین، برخی فعل‌های امری نیز هم‌نشین امید شده‌اند که عبارت‌اند از: برخی فعل‌های امری در کنار امید بیان شده‌اند که در بر دارنده بار مفهومی تأکید کننده امید هستند. این فعل‌های امر عبارت‌اند از: «أقیموا»، «أتوا» و «أطیعوا» که در کنار امید قرار گرفته‌اند و عواملی را منجر به رسیدن به امیدواری می‌دانند.

۴. هم‌نشین‌های اسمی نیز برای مفهوم امید در قرآن کریم بیان شده است که این هم‌نشین‌ها در بردارنده بار مفهومی تأکید کننده امید است. اسامی نظیر رحمه که بیان کننده لطف الهی و امیدوار بودن انسان است؛ خیر که در بردارنده بار مثبت درباره امیدواری است؛ لقاء الله که این مفهوم را می‌رساند که دیدار خداوند، مطلوب امیدواران باید باشد؛ اسوه که الگوهایی امیدواری را بیان می‌نماید و توبه که انسان به واسطه آن، امیدوار رحمت بی‌کران الهی است، مفاهیم اسمی هم‌نشین امید در قرآن هستند.

۵. محسن، قانت و صالح، از همنشین‌های صفتی امید در قرآن محسوب می‌شوند. محسنین کسانی‌اند که همواره امیدوار به خداوند هستند. صالح بودن نشانه انسان امیدوار است و قانت بودن نیز توصیفی از عبادت‌های امیدواران است. لذا این مفاهیم، تأکید کننده امید محسوب می‌شوند.

*قرآن کریم؛ ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

- ابن منظور، محمد بن مكرم (۱۴۱۴ق)، «لسان العرب»، بيروت: دارصادر.
- احمدی، بابک (۱۳۸۸)، «از نشانه‌های تصویری تا متن»، تهران: مرکز.
- پالمر، فرانک رابرت (۱۳۹۱)، «نگاهی تازه به معنی شناسی»، ترجمه کوروش صفوی، تهران: نشر مرکز.
- تهانوی، محمدعلی (۱۹۹۶م)، «کشاف اصطلاحات الفنون»، بيروت: نشر مکتبه لبنان.
- جرجانی، عبدالقاهر بن عبدالرحمن (۱۴۲۲ق)، «اسرار البلاغه فی علم البيان»، بيروت: دارالکتب العلمیه.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق)، «الصحاح»، بيروت: دارالعلم.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۰ش)، «فرهنگ لغت»، تهران: دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، «المفردات فی غریب القرآن»، بيروت: دارالعلم.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴ش)، «المیزان فی تفسیر القرآن»، قم: جامعه مدرسین وابسته به حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، «تفسیر مجمع البیان»، تهران: فراهانی.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، «مجمع البحرین»، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا)، «التبیان فی تفسیر القرآن»، بيروت: داراحیاء التراث العربی.

- عمید، حسن (۱۳۶۲)، «فرهنگ لغت»، تهران: امیرکبیر.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق)، «کتاب العین»، قم: هجرت.
- فیروزآبادی، محمد، (بی تا)، «قاموس المحيط»، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (بی تا)، «المحجۀ البيضاء»، قم: مؤسسه النشر الاسلامی
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۸۷)، «قاموس قرآن»، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- -----، (۱۳۷۵ش)، «تفسیر احسن الحدیث»، تهران: بعثت.
- کرمی حویزی، محمد (۱۴۰۲ق)، «التفسیر لکتاب الله المنیر»، قم: چاپخانه علمیه.
- مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ق)، «التحقیق فی کلمات القرآن»، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- معین، محمد، (۱۳۵۰) «فرهنگ لغت»، تهران: امیرکبیر.
- مغنیه، محمد جواد (۱۳۷۸ش)، «تفسیر کاشف»، قم: بوستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴ش)، «تفسیر نمونه»، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ش.
- مهیار، رضا (۱۳۷۵) «فرهنگ ابجدی»، تهران: انتشارات اسلامی.
- میبیدی، رشیدالدین (۱۳۷۱ش)، «کشف الاسرار»، تهران: امیرکبیر.
- نخجوانی، نعمت الله (۱۹۱۹)، «الفواتح الالهیه و المفاتح الغیبیه»، مصر: دار رکابی.

References

- The Holy Qu'ran translated by Nasser Makrem Shiraz
- Ibn Manzoor, Muhammad Ibn Makram (1414 AH), "Languages of the Arabs", Beirut: Dar Sader
- Ahmadi, Babak (2009), "From Visual Signs to Text", Tehran: Markaz Publications

- Palmer, Frank Robert (2012), "A New Look at Semantics", translated by Korosh Safavi, Tehran: Nash-e-Karzan.
- Tahanwi, Mohammad Ali (1996), "Exploring the Terms of Al-Funun", Beirut: Lebanon School Publishing
- Jurjani, Abd al-Qahir bin Abd al-Rahman (1422 AH), "Israr Al-Balagha Fi Ilm Al-bayan", Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiyeh
- Johari, Ismail bin Hammad (1410 AH), "Al-Sahah", Beirut: Dar al-Alam
- Dekhoda, Ali Akbar (1951), "Dekhoda Dictionary", Tehran: University of Tehra
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Muhammad (1412 AH), "Al-Mufardat fi Gharib al-Qur'an", Beirut: Dar al-Alam
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein (1374), "Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an", Qom: Society of Teachers affiliated to Qom Seminary
- Tabarsi, Fazl bin Hasan (1993), "Tafsir Majmam Bayan", Tehran: Farahani
- Tarihi, Fakhreddin (1996), "Al-Baharin Assembly", Tehran: Mortazavi Bookstore
- Tousi, Muhammad bin Hassan (Bita), "Al-Tabyan fi Tafsir al-Qur'an", Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi
- Amid, Hassan (1983), "Amid Dictionary", Tehran: Amirkabir Pbblications
- Farahidi, Khalil bin Ahmad (1409 AH), "Kitab al-Ain", Qom: Hejrat Publications
- Firouzabadi, Mohammad, (Bita), "Qamoos al-Muhait", Beirut: Dar al-Kutb al-Alamiyeh
- Qureshi, Seyyed Ali Akbar (2008), "Quran Dictionary", Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyeh
- -----, (1996), "The Interpretation of Ahsan al-Hadith", Tehran: Besat Publications
- Karmi Hawizi, Muhammad (1402 AH), "Al-Tafsir Lektab Allah Al-Munir", Qom: Ilmia Printing House
- Mustafawi, Hassan (1430 AH), "A Research on the Words of the Qur'an", Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiyeh
- Moin, Mohammad, (1971) " Moin Dictionary", Tehran: Amirkabir Publications

- Mughniyeh, Mohammad Javad (1378), "Kashef Interpretation ", Qom: Bostan Ketab
- Makarem Shirazi, Nasser (1374), "Nemooneh Interpretation", Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyeh
- Mahyar, Reza (1995) "Abjadi Dictionary", Tehran: Islami Publications
- Meybodi, Rashiduddin (1371), "Kashf al-Asrar", Tehran: Amirkabir Publications
- Nakhjavani, Nematullah (1919), "Al-Fawath Al-Ilahiyyah and Al-Mfatah Al-Ghaibah", Egypt: Dar Rekabi